

Ikeresszék II.*

Sebet ejtő órák

„Hol van a szem, mely a földbe lehatol látván a gyökér közt
Felkutat egy kavicsot, melytől a törzsöke torz?”

Robert Browning

„Az ember nincs egyedül, de a gondolat egyedül van.” Akárhányszor gondolom végig Gottfried Benn bevezető mondatát a *Pesszimizmus* című esszéjéhez, folyvást az jár a fejemben, ilyen tömören kevesen fogalmazták meg az ember mentális – és egyúttal abszurd – helyzetét a világban. Az a magány ez, amelyben az ember kizárólag a megváltásra van utalva. Ez a magány szüli az ember legszebb ábrándjait, de ebből fakadnak legkeservesebb fájdalmai, ez veti oda gyakorta a kísértéseknek, akár önmaga elleni tetteknek. Ebből fakad a pesszimizmusa.

Ez a pesszimizmus nem volna olyan feneketlen mélységű, ha nem futna ki minduntalan a végesség gondolatára. Egyetlen olyan gondolatra, amelynek a jelenléte állandó, amely elodázhatatlan. Heideggernek hátborzongatóan igaza van, amikor az emberi létezés így foglalja össze: Sein zum Tode – halál felé való lét. Ezt az ember igazán egyedül, gondolati magányában képes fölfogni, mélyen átérezni, mivel a probléma is mélyen individuális. A fenyegetettség az egyénnek szól. Nagyon tág dimenzióban – magától értetődik – szól a fajnak csakúgy, az azonban lényegében beláthatatlan, érzékelhetetlen, a végtelenbe odázható.

Az individuum „halál felé való léte” nem odázható el. Mert a lét a jelenlétben van, miként a filozófus mondja. A fenyegetés általa, vele leledzik benne. A magányos gondolat nem vértézheti föl ellene, hiszen múltat, jövőt mindössze a jelenlétben képes elgondolni: a múlt konkrétuma elveszett, a jövőét sem láthatja meg. Ráadásul úgy, hogy a jelen talán nem is létezik, hacsak nem az a végtelenül vékony és virtuális sáv, ahol múlt és jövő találkozik. Olyasféle, mint ami a szövet színe és visszája között van – maga a szövet. Ezen a végtelenül keskeny sávon egyéb el sem fér, csak a halálgondolat. Kitölti. Sőt, sejtelemképpen belelóg a múltba (tapasztalás), átnyúlik a jövőbe (következtetés). Pusztán ez a keskeny sáv az individuumé, a múlt és jövő a genusé. Heidegger így fogalmaz: „A jelenvalólét már mindenkor úgy egzisztál, hogy még-nemje

hozzátartozik.” Az elodázhatatlanságát hozzáértve: a jelenvalólét vége mindig küszöbön áll.

Heidegger kidolgozott egy ontológiai-egzisztenciális filozófiai műnyelvet, amelyben föltáru a létezés rejtelve, egyúttal azonban meg is búvik a nyelv mögé, nehogy a szóvarázs idézze fejünkre a bajt. Heidegger filozófiai költészetéhez kizárólag ez a metódus illik. A jelenvalólét igazi tartalma – a föntiekből belátható – a gond (Sorge), tulajdonképpen nem más, mint amit én halálgondolatként aposztrofáltam. Azért ilyen egyszerűsítve, hogy kitessék, csak az emberi létezésre fogalmazom meg a véleményemet, hiszen kizárólag az emberre értelmezve jelenthet valamit kiindulófogalmunk, a pesszimizmus. Egy kutya, egy kő, a víz, a levegő, a világegyetem stb. nem pesszimista, a minősítés esetükben irreleváns. Az ember az, aki gondolati magányában eltöpreng ezek létezéséről. Az említett dolgok jelenvalólétét nem jellemzi a gond. Ahogyan alkalmasint bekerülnek az ember jelenvalólétébe, rájuk vonatkoztathatjuk a gond egy-egy aspektusát. Teszem azt, a vég küszöbön állását.

Ez a „küszöbön állás” egyike Heidegger szép és plasztikus kifejezéseinek.

Egy régi mondás szerint „mihelyt az ember világra jön, már elég öreg ahhoz, hogy meghaljon”. Elég öreg, vagyis él. Ha már él, meg is tud halni. Megszületésünk pillanatától küszöbön áll a halálunk – fordíthatom át a szót. Ez a „küszöbön állás”, ez az elodázhatatlanság okozza számunkra a legtöbb balsejtelmet, gondot. Megfigyelhető, milyen gyakran fordul elő egészen kicsi gyermekekkel, hogy rettegnek a haláltól, jóllehet, nincs felőle számba jöhető tapasztalásuk.

Hacsak nem a törzsfajlás genetikai emléknymoi, amelyek az adott pillanatban nyomatékosabbak lehetnek mindennemű megtapasztalásnál.

Metaforát hívva segítségül: a Sátán jelenléte a filogenezisben.

Heidegger beszél arról, hogy az embernek általában nincs bátorsága vallani szorongását, félelmét a haláltól. Beszél az elhárítás ismerős lélektani jelenségeiről. Arról, hogy folyvást a más haláláról esik szó, ami voltaképpen szerintem is fölfogható kvázi elodázásképpen. Hogy kvázi,

* Az esszé első része a *Magyar Művészet* előző számában jelent meg.

az nyilvánvaló, általa nemhogy az elmúlás nincs elodázva, még a küszöbön állásának bizonytalansága sem. Ugyanis csupán azt szögezzük le egy-egy haláleset kapcsán – elnézést a frivol hang miatt –, ez sem én voltam. Valahol, nem túl mélyen, a tudatunkban pedig ott motoszkál: egyszer majd – ki tudja, mikor – más fog hasonlóképpen nyilatkozni a velem kapcsolatos eseményről. Valójában viszont egyetérthetünk a filozófussal: a halál bizonyosságával együtt jár mikorjának meghatározatlansága.

Miközben nagyon is egyetértünk ezzel a véleménnyel – újabb elhárítási akcióképpen (elodázási változat) – fölvehetjük, hogy mikorja esetében kalkulálni szoktunk a valószínűséggel. Csínján kell ugyan bánnunk a valószínűséggel, mivel számtalanszor megcsal – ilyenkor jelzőkkel, határozókkal szoktuk jelezni csalódottságunkat a hétköznapi beszédben: tragikus hirtelenséggel, váratlanul, az erőszakos, a kegyetlen, az igazságtalan stb. –, bizonyos saccolások azonban a napi gyakorlatunkba beleférnek. Az aggastyán halálának közelsége valószínűbb – normális körülmények között (aligha érdemes tagadnunk, hogy végtére a halál „normális” körülmény) – mint az ifjúé, mindezt általános tapasztalás erősíti meg – statisztikai igazolással. Ugyanakkor mégsem jelenti, jelentheti a mikor bizonyosságát, de még a mikor nemét sem. Következésképpen számítgatásaink rendre csődöt mondanak. A saját halálunk ugyanis ezekben a valószínűsítgetésekben is – létünk iróniája – elfödésben van: a fölsorakoztatott tapasztalatokkal igyekszünk távol tartani magunktól, jól-lehet tudjuk, a saját halálunk másképpen van. Másképpen, mivel csakis ránk vonatkozik, általa a mi jelenvalólétünk teljesül ki egész létté, noha arról nemigen lesz tudomásunk. Lehetetlen, hogy tudomásunk legyen róla.

A halál – összegzi Heidegger – minden valamihez való viszonyulás, minden egzisztálás lehetetlenségének lehetősége. Föltűnhet a mondat körülményessége, ám, ha belegondolunk, éppen erről van szó. Tudomással lenni valamiről – az egzisztálás egyik formája. Viszonyulás dolgokhoz, jelenségekhez, önmagunkhoz. A halál megteremti a lehetőséget, hogy ezek lehetlenné váljanak.

Kérdés: miért fogalmaz ilyen óvatosan a bölcsele? Bizonyára azért, mert a filozófiai konstrukció – igazi tapasztalás (önreflexió) híján – nem zárja ki a halál utáni létezés (?) valamilyen formáját. Ez – persze – ebben a konstrukcióban is önellentmondás. A létezés ezúttal metafizikailag értendő, bizonyos találgatások (kinyilatkoztatások) képbe formálása. Lényegében egy ilyen viszonyulás nyilvánul meg a halálgondolatomban szintén – ámbár pesszimizmus formájában. Ez az, amire Unamuno így jajdul föl: szüntelenül fáj a tudatomnak.

Pontosan ez a szüntelen fájdalom a pesszimizmus. Ezt a szüntelen fájdalmat csupán én érzem, én tudatosítom magamban – a magadét meg te –: a gondolat magányos.

Hiába érzi hasonlóképpen ezer, millió másik tudat: a fáj-dalmammal magam maradok. A különböző egzisztálások nem hatolhatnak egymásba: ami lehetséges, viszonyulásom egy másik egzisztenciához, amely ugyancsak szigorúan a szubjektumába van börtönözve. Emiatt kell Heideggernek szigorúan megszerkeszteni a következtést: „A halál, mint a jelenvalólét vége, a létezőnek a maga végéhez viszonyuló létében van.”

Abban, hogy elmúlunk. Tehát a jelenvalólét nem egzisztálhat másképpen, minthogy a „még nemje” hozzátartozik. Igen: egzisztenciális béklyónk, hogy együtt kell léteznünk a haláltudatunkkal. Alkat és erő, hit és lelki konszolidáltság, kondíció kérdése, miként viseljük el. Camus ebből az abszurditásból azt a – számunkra végkövetkeztetésnek tetsző – konzekvenciát vonta le, magának viszont kiindulásképpen: egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van, az öngyilkosság. Aztán negyvenkét évesen autójával nagy sebességgel egy fának hajtott az országúton.

A blaszfémia ellenére megkockáztatom: a pesszimizmus valójában gondolkodási-viselkedési mentalitás, minden szépségét, eleganciáját elveszti, ha átkerül a cselekvésbe. Trivialitással silányodik. Félreértés ne essék: nem Camus haláláról elmélkedem. A pesszimizmus – kapcsolódnék vissza Bennhez – a lélek legitim sajátossága. Ősrégi – fűzi hozzá. A német költő az ismert latin mondáshoz folyamodik: *Vulnerant omnes, ultima necat* – Minden (óra) sebet ejt, az utolsó megöl. Való igaz, a borúlátás órái hasadásokat hagynak a szíven.

Mik ezek azonban a nagy csalódások plasztikázhatatlan sebeihez képest? A pesszimizmus tudomásul veszi az állandó fenyegetettséget. Hogy folytonos veszélyek között élünk, ezek közül a halál elkerülhetetlen. Camus szerint veszélyhelyzetben ébredünk legkönnyebben öntudatra, és ugyanezt nyújtja a metafizikai lázadás is, csak hosszabb távon, a lét egészére: az ember örökös jelenlétét önmaga előtt. A pesszimizmus embere folyvást öntudatánál van, nem kábíthatják el csalfa ígéretet, nem sétál megalapozatlan kecsegtetések csapdájába. A pesszimizmus méltó formája nem az öngyilkosság, hanem a fogékonyság a szenvedésre. És – szükségképpen – annak öntudatosulása.

Goethe, amikor megfogalmazza, hogy az én terem az idő, egyáltalán nem optimista. Természetesen tisztában van létezése végességével, szelleme egzisztenciáját azonban tágabban gondolja el, azt gyanítja, arrafelé lehet olyasmit keresni, ami – ködösen ugyan – az öröklét képét kontúrozza. Ugyanakkor azzal szintén tisztában van, választott tere, az idő könyörtelenül behajtja rajta végességét – ennyiben át kell éreznünk a kijelentés rezignációját. A pesszimizmusát, ha tetszik. Azt, hogy viszonyulásai szintűgy az időt választják, noha a tér kínálná a magányosság föloldását.

Tiziano,
Sziuszifosz,
1558–1559
© Wikimedia
Commons

Goethe, föltehetőleg Benn előtt, sejtette a gondolat magányosságát. A szellemi egzisztencia tágabb horizontja a reménykedést modulálja. Olykor egészen a misztikumig. Miként Gabriel Marcel vélekedik: „A reménykedés annak állításában áll, hogy van a létben – túl minden adottságon, mindenben, ami leltár anyagát alkotná, vagy valamilyen számítás bázisául szolgálhatna – egy velem cinkos, titokzatos princípium, amely nem képes nem akarni azt, amit én is akarok, legalábbis, ha az, amit akarok, csakugyan megérdemli, hogy akarják, és egész énemmel akarom.”

A pesszimizmus nem mond ellent ennek a princípiumnak.

*

A két „iker-eszmefuttatást” nem véletlenül igyekszik szorosabban egybekapcsolni a mottója, amely mindkét esetben Browning *Ixióon* című remekéből származik – Tótfalusi István értő fordításában –, allegorikussága fölmenti a mítosz hűséges kezelésétől, a mindig új, régi agónia ráng benne és glorifikált iszonyat. Isten és ember, lélek és test viszonya: isteni bosszú itt – emberi gyötrem ott, ha tesszik, allegorikus viaskodás a léttel: gyalázzal, fájdalommal, érzékcsalódással, álommal és valósággal, tulajdonképpen mindazzal, amit fontebb magam is mondtam, idéztem: minden óra sebet ejt. Egyúttal azzal a – hadd fogalmazzam így – skizofréniával, amely az allegória szülője azáltal, hogy fölemészti, illetőleg beleveszejt az előidejűséget az egyidejűségbe – mintegy födetlen hátunkra irányozva minden sorscsapást, amennyiben eredendően a létezés abszurd volta felől közelítünk itt-létünk gondban, aggodalomban termékeny világához. Az előidejűség „elfelejtését vagy elnyomását” aligha Baudelaire vagy Nietzsche „modernségében” lelhetjük föl, legalább olyan határozottan jelentkezik kortársuk, Browning költészetében, ahonnet aztán átsugárzik Ezra Pound lenyűgöző egyetemességébe: „Browningtól eredek – miért tagadnám meg az apámat” – határozza meg magát büszkén, és – úgy tetszik – meglehetősen pontosan. Tudhatjuk Crocétól, Borgestől (korábban – netán – Hegeltől), hogy az allegória – tévedés, ízlésficam, de Man szerint egyenesen csúf, ámde erre fölöttébb könnyen, nemkülönben nyeglén, vágatunk vissza: a tragikumában mélyen átgondolt létezés sem kényeztet bennünket generikusan szépségeivel. Ebben a kontextusban a remény, az optimizmus – mint a remény blaszfémiaja – kifejezetten nevetségesen hat.

Camus romantikus ötlettel mentené a helyzetet: boldognak kell képzelnünk Sziuszifoszt, azaz a küzdelem, az akarat, vagyis az abszurdum vállalása méltó válasz az eleve elrendeltségre. És már újfent egy allegóriánál időzünk. Azt hiszem, túlságosan szép allegóriánál, ami persze – engedjük meg Borgesnek – ettől még lehet tévedés.

Derrida értelmezése szerint de Man a művészetet a múltra testálja, mert emlékezete emlék nélküli, amiatt – folytathatnám – tulajdonképpen a feledés lehetne az előideje, ha egyáltalán valami, vagyis az emlék hiánya. Amikor – teszem azt – Aquitániai Vilmos „a felejtésről írja versét”, éppen ezt a hiányt forszírozza, másként fogalmazva, a szimbólumot teszi kézzelfogható valóság tárgyává, hogy Proust jellemzését vegyem át, ami újfent csak Borges fintorgását juttatja eszembe. Ugyan mégis, mit tehetett volna egyebet a klasszicizmus, amely steril szimbólumait a tárgyiasságában (objektív emlékeiben) feledésbe merült klasszikából meríti és érvényesíti a saját korára. Végére is így születtek meg azok a mára véghetetlenül unalmas, alig-alig értelmezhető allegóriák, amelyek szinte fogyasztatlanná teszik a klasszicizmus irodalmát, képzőművészetét, de még zenéjét, főleg operáját is a ma embere számára, aki azt az előidejűséget – a nyelvet, mondaná Hölderlin riadtan – majdnem elveszítette. Majdnem, retirálok, mivel éppen kedvenceim (Csokonai, Berzsenyi, még inkább Pound, Borges, Szentkuthy) műveiben vélek fölfedezni tudatos revitalizáló törekvéseket azzal együtt, hogy nem az időrendet tekintik a kultúrafogalom differentia specificájának. Az ikeresszékre fordítva: a remény, az idő filozófiai kérdéseinek sem. Emiatt választottam formájukul az allegóriát, az „örök” témák majdnem teljességgel közhelyes megfogalmazását.

Szégyenérzet nélkül. Talán a kudarc előérzetével szinte... Kissé nagyképpben: az elhanyagolt sarkok mentén – Derrida Hegel-értelmezése nyomán. És Derrida konklúziójával fejezem be (habár nem érintettem az irónia problémáját, vagy csak kevéssé utaltam a lehetőségére: amikor a temporalitás retorikája, elkülönítésük után, végül összehozza az allegóriát és az iróniát, „ugyanazzal” a legmélyebb és legsekélyebb struktúrával találkozunk: „egy hozzáférhetetlen előidejűséggel (an unreachable anteriority)”.

Illetőleg idecitolom Browning merész és háritó kiszólását Zeusz felé: „Mert hogy az ember, e mű – torz-e? tökély-e? – tiéd!”